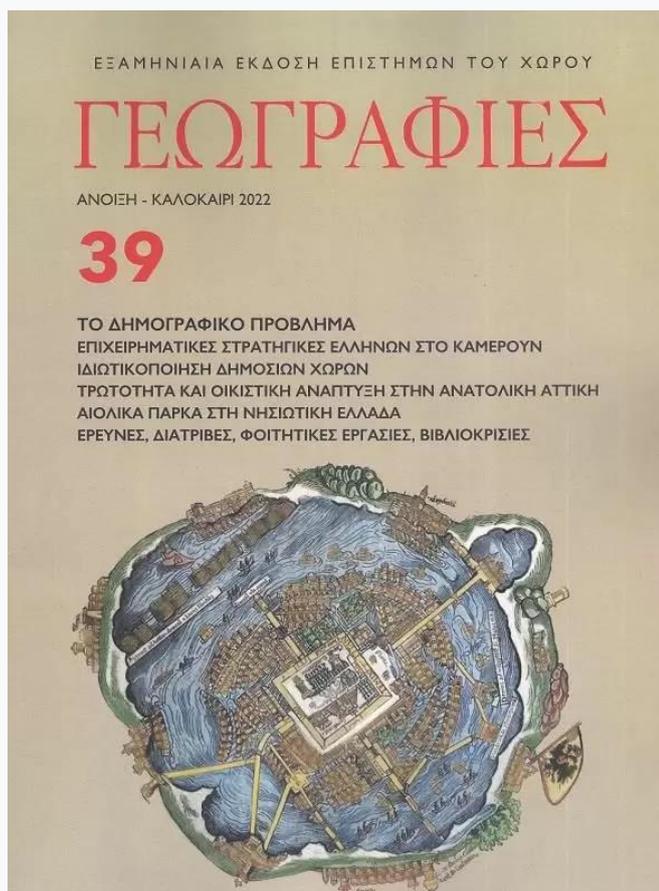

Γεωγραφίες

Αρ. 39 (2022)

Γεωγραφίες, Τεύχος 39, 2022

ΛΕΥΚΗ ΠΟΛΗ, ΜΑΥΡΗ ΠΟΛΗ: Η ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΡΤΟΠΟΙΩΝ ΣΤΟ ΓΙΑΟΥΝΤΕ (ΚΑΜΕΡΟΥΝ)

Νίκος Μεταξίδης, Michel Fabrice Akono Abina

ΛΕΥΚΗ ΠΟΛΗ, ΜΑΥΡΗ ΠΟΛΗ: Η ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΡΤΟΠΟΙΩΝ ΣΤΟ ΓΙΑΟΥΝΤΕ (ΚΑΜΕΡΟΥΝ)

Νίκος Μεταξίδης¹, Michel Fabrice Akono Abina²

Περίληψη

Οι Έλληνες φτάνουν στο Καμερούν τη δεκαετία του 1920. Δραστηριοποιούνται στις πόλεις και κωμοπόλεις της χώρας όπου αφήνουν το στίγμα τους συμμετέχοντας στην αστική ανάπτυξη και την οικονομική ζωή. Οι επιχειρηματικές τους επιλογές συνδέονται με δραστηριότητες που διευκολύνουν τη λειτουργία του αποικιακού συστήματος, την εμπορία εξαγόμενων γεωργικών προϊόντων (κακάο, καφές, μπανάνες, φοινικέλαιο), την εισαγωγή και εμπορία μεταποιημένων ευρωπαϊκών προϊόντων που πωλούνται στην τοπική αγορά, είτε σε λευκές κοινότητες, είτε σε ιθαγενείς και, φυσικά, στις μεταφορές και τα κτίρια. Στις πόλεις ασχολούνται κυρίως με τα αρτοποιεία, την εστίαση, την εμπορία τροφίμων και ποτών και το εμπόριο δομικών υλικών, με τις δραστηριότητές τους αυτές να επηρεάζουν την εμπορική και κοινωνική ανάπτυξη της πρωτεύουσας του Καμερούν. Η χωρική επέκταση της πόλης ακολουθείται από τη σταδιακή γέννηση νέων συνοικιών που προσελκύουν αλλογενείς και ξένους. Σε αυτό το περιβάλλον, οι Έλληνες αρτοποιοί ανέπτυξαν μια χωρική στρατηγική επιβίωσης, χωρίς, ωστόσο, να εγκαταλείψουν το εμπορικό κέντρο διασφαλίζοντας την ασφάλειά τους, εκμεταλλευόμενοι τους τοπικούς μεσάζοντες με τη βοήθεια του οποίου διεύρυναν την οικονομική τους επιρροή χωρίς να χρειάζονταν τη φυσική τους παρουσία.

Λέξεις κλειδιά: Καμερούν, Έλληνες αρτοποιοί, Γιαουντέ, αφρικανικές πόλεις.

White city, black city: the spatial dimension behind business strategies of Greek bakers in Yaoundé (Cameroon)

Nikos Metaxidis¹, Michel Fabrice Akono Abina²

Abstract

Greeks have been arriving in Cameroon since the 1920s. They are active in the cities and towns of the country where they leave their mark by participating in urban development and economic life. Their entrepreneurial choices concerned the activities that facilitate the functioning of the colonial system; the marketing of exportable agricultural products (cocoa, coffee, bananas, palm oil), the import and marketing of processed European products which are sold on the local markets, either to whites or to locals and, of course, transport and the building. Their urban activities are dominated by bakeries, restaurants, the food trade, and hardware and building materials. The proliferation of bakeries, restaurants and liquor stores in Yaoundé during colonization affected the commercial and social development of the urban environment of the Cameroonian capital. The city's expansion is followed by the gradual birth of new neighborhoods, each attracting local migrants and foreigners. In this envi-

1. ΕΔΙΠ στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου, nmetaxid@hua.gr

2. Ερευνητής στο Υπουργείο Επιστημονικής Έρευνας και Καινοτομίας, Γιαουντέ, Καμερούν, fabrice_akono@yahoo.fr

ronment, Greek bakers, without abandoning the shopping center and thus ensuring their safety, have developed a spatial survival strategy by exploiting local intermediaries with the help of which they have widened their economic influence without needing their physical presence.

Keywords: Cameroon, Greek bakers, Yaoundé, African cities.

Εισαγωγή

Από τα μέσα του 19ου αιώνα οι Ευρωπαίοι παρεμβαίνουν στην εμπορική και πολιτική ζωή της αφρικανικής ηπείρου προωθώντας τα συμφέροντά τους μέσω εμπορικών εταιρειών που επεκτείνουν την παρουσία τους αξιοποιώντας ντόπιους αντιπροσώπους όπως οι Hausa που γνώριζαν τις τοπικές αγορές και την εγχώρια επιχειρηματική ηθική. Ο σκληρός, μεταξύ τους, ανταγωνισμός οδήγησε στη μοιρασιά της αφρικανικής επικράτειας με, αρχικά, τον προσεταιρισμό των ντόπιων φυλάρχων³, τη δημιουργία ή μετεξέλιξη πόλεων, την κατασκευή υποδομών (λιμάνια, σιδηρόδρομοι, οδικοί άξονες), την εκμετάλλευση του ντόπιου εργατικού δυναμικού, την εξοικείωση των τοπικών πληθυσμών με τον νέο τρόπο ζωής και τέλος στην αξιοποίηση των ενδιάμεσων λευκών, όπως οι Λιβανέζοι και οι Έλληνες, όπου δεν υπήρχε άλλος τρόπος επαφής με το ντόπιο στοιχείο.

Η Αφρική νότια της Σαχάρας –αχαρτογράφητος προορισμός για τους Έλληνες– προσέλκυσε αρχικά μεμονωμένα άτομα με κίνητρο την τυχοδιωκτική αναζήτηση ευκαιριών κέρδους. Η έλευση τους συνέπεσε με την εγκαθίδρυση της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας στην Αφρική (Μαρκάκης 1998: 23). Όσοι, λοιπόν, βρέθηκαν στη Μαύρη Ήπειρο, είχαν ως μοναδική εγγύηση το γεγονός ότι ήταν λευκοί και, ακριβώς για το λόγο αυτό, τους δόθηκαν από νωρίς ευκαιρίες απασχόλησης στους μεγάλους ευρωπαϊκούς εμπορικούς οίκους όπως, ενδεικτικά, οι Royal Niger Company, SCOA (Société Commerciale de l'Ouest Africain), CFAO (Compagnie Française de l'Afrique Occidentale), Paterson Zochonis, R.W. King, στα οδικά και σιδηροδρομικά έργα ως υπεργολάβοι ή εργάτες, στους ενδιάμεσους ποτάμιους ή σιδηροδρομικούς σταθμούς ως μικρέμποροι, ξενοδόχοι ή εστιατορείοι (Μαρκάκης 1998: 44, 45). Το πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον της αποικιο-

κρατίας, αλλά και η παγκόσμια οικονομική συγκυρία, ενόησαν τη διεύρυνση των δυνατοτήτων τους και κατ'επέκταση τη διαμόρφωση αυτού που έμεινε στην κοινή συνείδηση των ντόπιων Αφρικανών ως το εμπορικό δαιμόνιο του Έλληνα.

Στο Καμερούν – γερμανική αποικία ως το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου – οι Έλληνες εμφανίζονται στις αρχές του 1920⁴, οπότε η χώρα βρίσκεται υπό Γάλλο-βρετανική κηδεμονία με απόφαση της Κοινωνίας των Εθνών. Η ελληνική μετανάστευση εκεί είναι ακόμα ιδιαίτερα περιορισμένη, καθώς δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις για μαζικότερη μετακίνηση όπως σε άλλες περιοχές της υποσαχάριας Αφρικής, το Σουδάν, το Βελγικό Κονγκό (Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό), τη Νότια Αφρική, τη Ροδεσία (Zimbabwe) και την Αιθιοπία. Οι δύο επόμενες δεκαετίες θα βρουν αρκετούς Έλληνες να ασκούν εμπορικές δραστηριότητες στις αγορές των πόλεων και κωμοπόλεων της επικράτειας που βρίσκονται σε όλη την επαρχιακή ζώνη στα κεντρικά, νότια και δυτικά της χώρας.⁵

Πόλεις στην Αφρική – οι πόλεις στο Καμερούν

Η πόλη στην Αφρική αποτελεί έναν πολύ ιδιαίτερο τόπο, με τη θέση της στην αφρικανική ιστοριογραφία να είναι αρκετά σύγχρονη (Fourchard 2004, Bigon 2009), καθώς η αφρικανική πραγματικότητα ήταν συντριπτικά αγροτική (Cooper 2008: 177), παρά την ύπαρξη σημαντικών αστικών θυλάκων. Πριν την έλευση των Ευρωπαίων η Αφρική διέθετε ένα αστικό δίκτυο πολλαπλών συμβολισμών, χρήσεων και διάρθρωσης του χώρου.⁶ Η αστική εξέλιξη αποτέλεσε μια υβριδική μείξη προ αποικιακών κοινωνικών δομών και αντιλήψεων, όσο και επιρροών της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας (Champaud 1983, M'Bokolo 2004, Baumanova (et al.) 2019).

Όπως παρατηρεί ο Dresch (1950:202) η διάκριση λευκής και μαύρης πόλης εντός της αποικιακής πραγματικότητας αποτελεί κανόνα που δημιουργείται από την πράξη και όχι νομοθετικά (Coquery-Vidrovitch 1988:55). Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπως αυτή της Μαδαγασκάρης το 1928, όπου η αποικιακή διοίκηση επέβαλε νομοθετικά τη θέσπιση ζωνών στις οποίες επιτρέπεται μόνο η «ευρωπαϊκή οικοδόμηση» ως μέσο φυλετικού διαχωρισμού κατοικιών (Njoh 2008: 584). Ο όποιος πολεοδομικός σχεδιασμός λει-

τούργησε ως μέσο ρύθμισης των χρήσεων της γης και σε ένα δεύτερο επίπεδο ως μέσο προώθησης των αποικιακών στόχων φυλετικού χωρικού διαχωρισμού (Njoh 2008: 582).

Η αποικιακή πόλη ταυτίζεται συνήθως με την αντίληψη της Λευκής πόλης, δηλαδή με την ευρωπαϊκή της διάσταση (O'Connor 1983). Πολλές πόλεις της κεντροδυτικής Αφρικής έχουν τη δική τους εκδοχή της «Λευκής πόλης» (white town) και της πόλης των αυτοχθόνων (native town or village) (Njoh 2008: 587). Αρχικά υπάρχει ένας οικισμός όπου κατοικεί ο φύλαρχος ή βασιλιάς. Στη συνέχεια, η πόλη (κέντρο δουλεμπορίου, εμπορικός ή στρατιωτικός κόμβος) επεκτείνεται ανάλογα με τις βλέψεις των αποικιακών δυνάμεων. Στις πόλεις που κατασκευάστηκαν είτε εκ του μηδενός, είτε που προϋπήρχαν και αξιοποιήθηκαν από την αποικιοκρατία, δόθηκε ο οικονομικός χαρακτήρας αρχικά, με την εγκατάσταση τραπεζών, περιφερειακών υποκαταστημάτων των διεθνών εμπορικών οίκων εισαγωγών και εξαγωγών, η ίδρυση των πρώτων βιομηχανικών εγκαταστάσεων, η κατασκευή υποδομών (λιμάνια, αποθήκες, ρυμοτομία κ.τ.λ.), αλλά και ο διοικητικός χαρακτήρας με την προοπτική μετεξέλιξής του σε πολιτικό. Οι πόλεις αξιοποιούνται από τους λευκούς, όχι μόνο ως εργαλεία για τον αποικισμό του χώρου, αλλά και γιατί, χωρίς αυτές, αδυνατούν να διαβιώσουν υποφερτά.⁷

Η αποικιακή πόλη, Λευκή πόλη, η οποία δημιουργήθηκε και εξελίχθηκε μέσα από μηχανισμούς που στήθηκαν για να εξυπηρετήσουν πολιτικοοικονομικά τους αποικιοκράτες, αποτελεί μια πολιτισμική παρέμβαση που όμως δεν βρίσκεται υπό τον απόλυτο έλεγχο των αποικιοκρατών (Njoh 2008 : 582). Οι ιθαγενείς πληθυσμοί εντάσσουν τους εαυτούς τους σε αυτή τη διαδικασία, άλλοτε εξαναγκασμένοι, άλλοτε με τη θέλησή τους ως συνέπεια της επαφής τους με τους λευκούς και βέβαια στο βαθμό που μπολιάζουν την διαδικασία ανάπτυξης της πόλης και με τα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία, που μεταφέρουν από το χωριό προέλευσής τους (Rosny 1981). Αρχικά, η μετανάστευση των γηγενών –ως φθινό εργατικό δυναμικό– προς τις πόλεις έχει τον ίδιο εποχικό χαρακτήρα που έχει η μετανάστευσή τους από τα χωριά τους στις ευρωπαϊκές αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Η πόλη γίνεται «ευκαιρία για την επιβίωση της οικογένειας, τρόπος εύρεσης των απαιτούμενων πόρων για την πληρωμή των φόρων,

ακόμα και ως απάντηση στις κοινωνικές πιέσεις (απόδειξη ικανότητας ή και ανδρισμού)» (Coquery-Vidrovitch 1985:273).

Η οικονομική δράση (εισαγωγές – εξαγωγές, λιανικό εμπόριο, βιομηχανίες) συνδέεται τόσο με το αστικό περιβάλλον, όσο και με τις αγροτικές περιοχές όπου παράγονται τα εξαγώγιμα αγροτικά προϊόντα (καφές, κακάο, μπανάνες κ.λπ.). Ως εκ τούτου, ο καταμερισμός εργασίας καλύπτει –για λογαριασμό του αποικιοκρατικού συστήματος– τις ανάγκες της αγροτικής παραγωγής προϊόντων, της αγοράς και μεταφοράς τους προς τις πόλεις και, κυρίως τα λιμάνια, της μετακίνησης εργατικού δυναμικού από την ενδοχώρα προς τις πόλεις, όποτε αυτό απαιτείται και την αξιοποίηση ενδιάμεσων «μικρών» λευκών, όπως οι Έλληνες, που λειτουργούν ως μεσάζοντες μεταξύ ευρωπαϊκών εμπορικών οίκων και ιθαγενών πληθυσμών.

Η αφρικανική πόλη - ακολουθώντας το τρίπτυχο «αυτόχθονες, αλλογενείς, ξένοι» – κατοικείται από ευρωπαίους (επιχειρηματίες, εμπόρους, υπαλλήλους, διοικητικά στελέχη, ιεραποστόλους, στρατιωτικούς, μέλη επιστημονικών και άλλων αποστολών), Αφρικανούς που μετανάστευσαν στην πόλη απ' τα χωριά τους και ντόπιους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής στην οποία βρίσκεται η πόλη. Οι Αφρικανοί κάτοικοι της πόλης δεν ζουν στο εμπορικό κέντρο της το οποίο προορίζεται για τις έδρες των εταιριών, τα σπίτια των Ευρωπαίων, τα ξενοδοχεία, τα εμπορικά καταστήματα, αλλά σε συνοικίες της περιφέρειας. Ένας σημαντικός λόγος της μετακίνησής τους προς την περιφέρεια είναι και η αδυναμία τους να κτίσουν κατά τα πρότυπα που επιβάλλει η αποικιακή διοίκηση.

Στο Καμερούν, η ανάπτυξη των αστικών κέντρων, ακολουθεί την ιστορική εξέλιξη της περιοχής. Υπάρχουν πόλεις που προϋπήρχαν της αποικιοκρατίας, όπως οι Foumban και Kumbo στο δυτικό Καμερούν, Maroua στο βορρά, N'Gaoundéré στην περιοχή των οροπεδίων της Adamaoua. Η επιρροή τους περιοριζόταν στην περιμέτρο των βασιλείων ή φυλαρχιών των οποίων ήταν πρωτεύουσες ή σημαντικά οικονομικά κέντρα (Fodouop – Borpa 2000). Άλλες, αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν μέσα στο πλαίσιο της λειτουργίας του αποικιακού συστήματος και του παγκόσμιου καπιταλισμού (Vincent 1984).

Το αστικό δίκτυο του Καμερούν κυριαρχείται από τις πόλεις Yaoundé και Douala, οι οποίες αποτελούν

χαρακτηριστικά παραδείγματα αποικιακών πόλεων που, «ως διαρκώς εξελισσόμενοι τόποι, όπου έρχονται υποχρεωτικά σε επαφή άτομα και πολιτισμοί, αποτελούν μείζον χωνευτήρι κοινωνικής και πολιτιστικής διάχυσης ασκώντας τον αντίκτυπό τους σε ολόκληρη την περιοχή που ελέγχουν» (Coquery-Vidrovitch 1988: 53). Υπάρχει επίσης μια σειρά πόλεων μεσαίου μεγέθους, όπως η Garoua στο βορρά, οι Bamenda, Bafoussam και Nkongsamba στα δυτικά, καθώς και μια σειρά μικρότερων πόλεων και κωμοπόλεων στα κεντρικά και νότια της χώρας. Στον πίνακα 2 φαίνεται η αστική εξέλιξη με κριτήριο τον πληθυσμό που συγκεντρώνεται στις πόλεις. Το 1976 υπήρχαν μόλις 6 πόλεις με πληθυσμό μεγαλύτερο των 50.000, που έγιναν 12 το 1987 και 23 το 2005, με τις δυο μεγαλύτερες να ξεπερνούν, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, το εκατομμύριο.

Η Douala αποτέλεσε, από την περίοδο της γερμανικής αποικιοκρατίας, την πύλη εισόδου στην περιοχή του Kamerunstadt, λόγω της προνομιακής θέσης της στον κόλπο της Γουινέας, στις εκβολές του ποταμού

Χάρτης 1. ΚΑΜΕΡΟΥΝ

Πηγή : <https://www.onestopmap.com/>

Wouri. Εξελίχθηκε ταχύτατα ως λιμάνι προορισμένο να εξυπηρετεί την αποικιακή οικονομία, με το πολεοδομικό σχεδιασμό της να μη λαμβάνει όμως σοβαρά υπόψη το ντόπιο στοιχείο (Durang 2006: 185). Εξυπηρετούσε τις εξαγωγές εγχώριων αγροτικών προϊόντων που απευθύνονταν στις αγορές της Ευρώπης και της Αμερικής, ενώ δεχόταν τα εισαγόμενα μεταποιημένα προϊόντα που απευθύνονταν στην εσωτερική αγορά. Η παρουσία των αποικιακών οίκων, η ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως εμπόριο, μεταφορές, οικοδομή, δημόσια έργα, μεταποίηση και ο εκσυγχρονισμός των λιμενικών υποδομών, κυρίως στη δεκαετία του 1950, συνετέλεσαν στην αστική ανάπτυξη.

Η ανάπτυξή της ξεκίνησε από την νοτιότερη συνοικία Bonanjo, προς τις βορειότερες συνοικίες Akwa και Deido, που όλες μαζί αποτέλεσαν την «ευρωπαϊκή πόλη». Η περιοχή Akwa, σε όλο το μήκος της ακτής, είχε μια μικτή οικιστική παρουσία, κατοικίες Ευρωπαίων και κατοικίες Αφρικανών. Η αποικιακή διοίκηση επεδίωξε σταδιακά να δημιουργήσει περιοχές με κυρίαρχο το ευρωπαϊκό στοιχείο και συνοικίες για Αφρικανούς, πρακτική φυλετικού διαχωρισμού που εφαρμόστηκε σε πολλές αποικιακές πόλεις, που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο Γάλλων, Βρετανών ή Βέλγων (Mainet 1985: 58, 59). Οι Γερμανοί πρώτα, και ακολούθως οι Γάλλοι, αξιοποίησαν την πολιτική της λεγόμενης «νεκρής ζώνης» σύμφωνα με την οποία επιδιώκεται ο διαχωρισμός των «χωριών» των ιθαγενών από τις συνοικίες των Ευρωπαίων (Boroda 2003: 227). Είναι εμφανής στο χάρτη 2 ο εδαφικός διαχωρισμός της ευρωπαϊκής συνοικίας κοντά στο λιμάνι από τις συνοικίες New Akwa, New Deido, New Bell που προορίζονταν για τους ιθαγενείς. Τα προβλήματα που συνοδεύουν τη μεγέθυνση της πόλης εντοπίζονται σε παράγοντες, όπως η αδυναμία των γηγενών να κτίσουν κατά τα δυτικά κατασκευαστικά πρότυπα και η διεκδίκηση της ιδιοκτησίας της γης από τους «ξένους» έναντι των αυτοχθόνων Duala και Bassa.

Η πόλη Yaoundé, πρωτεύουσα από το 1909, γνωστή και ως «Ongola», που σημαίνει «φράκτης» στη γλώσσα Ewondo, βρίσκεται στην επαρχία του Κέντρου, στο νότιο οροπέδιο της χώρας, στη μέση του τροπικού δάσους και σε απόσταση 200 χιλιομέτρων από τις ακτές του Ατλαντικού. Το χαρακτηριστικό της γεωμορφολογίας της είναι οι λόφοι που σχηματίζουν ένα είδος τείχους που την περιβάλλει. Απέτελε στρατιω-

Πίνακας 1. Πληθυσμιακή ανάπτυξη των βασικότερων πόλεων του Καμερούν

	1950	1976	1987	2005
Douala*	95.000	458.000	810.000	1.907.000
Yaoundé**	32.000	313.700	649.250	1.817.500
Garoua	7.000	64.000	142.000	236.000
Bamenda	9.000	48.000	110.000	270.000
Bafoussam	10.000	62.000	113.000	239.000
Nkongsamba	10.500	70.000	85.000	104.000
Ngaoundéré	-	39.000	78.000	153.000
Ebolowa	-	18.000	35.000	65.000
Mbalmayo	-	22.000	35.000	53.000
Bafia	-	10.000	30.000	56.000
Kribi	-	11.000	21.500	60.000
Sangmélima	-	15.000	23.000	51.000

* Ο πληθυσμός της ήταν 15.000 κατοίκους το 1915, φτάνοντας τους 35.000 το 1939.

** Το Yaoundé είχε λιγότερους από 6.000 κατοίκους το 1926 (Franqueville 1984).

Πηγές : Recensement général de la population et de l'Habitat 1976 (vol. II, tome 8), Ministère du Plan et de l'Aménagement du Territoire 1984, Bureau Central des Recensements et des Etudes de population 2005.

Πίνακας 2. Εξέλιξη των αστικών κέντρων του Καμερούν (1976 ως το 2005)

Μέγεθος πόλης	1976	1987	2005
10.000 – 19.999	23	29	46
20.000 – 49.999	11	23	33
50.000 – 99.999	4	6	14
100.000 – 199.999	-	4	3
200.000 – 999.999	2	2	4
1.000.000+	-	-	2
	40	64	102

Πηγή : Bureau Central des Recensements et des Etudes de population (2005).

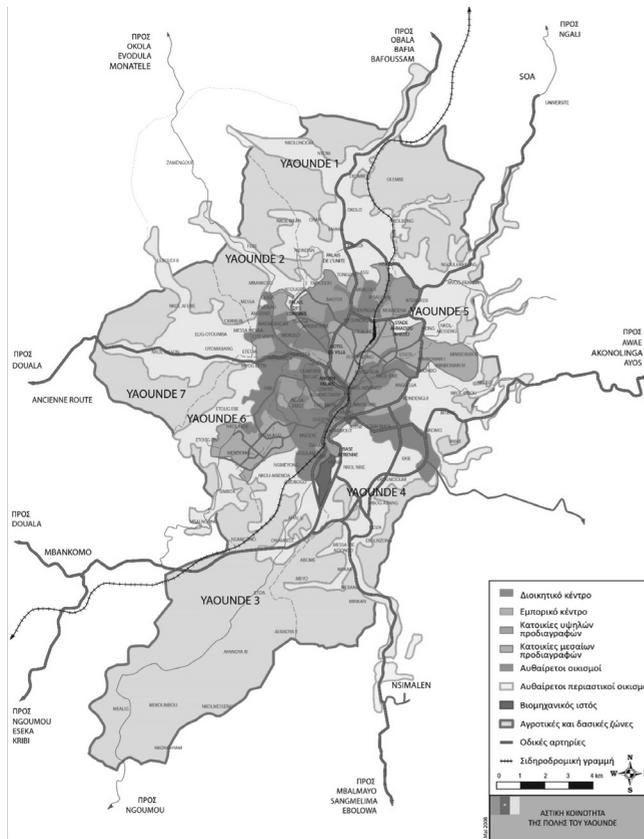
τική βάση των Γερμανών το 1889, η οποία ιδρύθηκε με σκοπό την προστασία και τον έλεγχο των εμπορικών δρόμων προς Kribi στα νότια, Edéa στα δυτικά και Yoko στα βόρεια. Η πυκνότητα της βλάστησης και το ανάγλυφο του εδάφους δεν επέτρεπαν σε αυτό που εξελίχθηκε στις δεκαετίες που ακολούθησαν. Ένα μέρος της δημογραφικής της εξέλιξης οφείλεται και στην επιβολή της καλλιέργειας του κακάο από τους Γάλλους τη δεκαετία του 1920, αλλά και στη δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Douala και Yaoundé (1927), την ολοκλήρωση του σιδηροδρομικού σταθμού της πόλης με τις αποθήκες εμπορευμάτων (1928) (Franqueville 1987: 297). Μεταξύ 1930 και 1940, σε όλο το μήκος του νέου οδικού άξονα βορρά-νότου που δημιουργήθηκε κατά μήκος της λεκάνης απορροής Abiergué και κοντά στο σταθμό και την Κε-

ντρική Αγορά (Marché Central) εγκαθίστανται οι ξένοι εμπορικοί οίκοι. Ο χώρος αυτός ορίζει το εμπορικό κέντρο της πόλης.

Το Yaoundé, μέτριου μεγέθους ως το τέλος του Β' Παγκοσμίου, παρουσιάζει σημαντική μεγέθυνση μετά το 1950, κυρίως εξαιτίας των επενδυτικών προγραμμάτων FIDES με τα οποία οι Γάλλοι χρηματοδότησαν την κατασκευή υποδομών στη χώρα. Η πόλη γίνεται αποδέκτης πολεοδομικών παρεμβάσεων και σταδιακής εκβιομηχάνισης (εργοστάσιο τσιγάρων στη συνοικία Bastos, ζυθοποιίες, σαπωνοποιία, βιομηχανίες επεξεργασίας ξύλου) με τον οικονομικό αυτό οργανισμό να προσελκύει νέες δραστηριότητες, οικοδομικές, ξενοδοχεία, εστίαση, κτηματομεσιτικά γραφεία, συνεργεία αυτοκινήτων.

Χάρτης 4. Χωρική επέκταση της πόλης Yaoundé μεταξύ 1990 και 2002.

Πηγή : Communauté urbaine de Yaoundé (2008) (in) Voundi – Tsopbeng – Tchindjang (2018) <https://journals.openedition.org/vertigo/23083>

Μια γεωγραφία της ελληνικής παρουσίας στο Καμερούν

Η αποικιακή οικονομία βασίστηκε σε ένα δίκτυο μεγάλων ευρωπαϊκών οίκων που δεν αφήνουν κανένα περιθώριο για ελεύθερη αγορά στην Μαύρη Αφρική. Οι «ενδιάμεσοι», Ευρωπαίοι, Συρολιβανέζοι, αλλά και Αφρικανοί, αντιμετωπίζουν εμπόδια στην ανάπτυξη ανεξάρτητων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων εξαιτίας της αδυναμίας τους να έχουν πρόσβαση στις αγορές του εξωτερικού και στην εξασφάλιση κεφαλαίων. Οι ευρωπαϊκές ναυτιλιακές εταιρίες έχουν το μονοπώλιο των θαλάσσιων μεταφορών και οι τράπεζες, όπως η Banque de l'Afrique Occidentale (έτος ίδρυσης, 1901), λειτουργούν ως ανταλλακτήρια για τους εμπορικούς οίκους, από τους οποίους και ελέγχονται (Assidon 1995: 397). Μια ακόμα σημαντική αλλαγή που

ακολούθησε την από τα τέλη του 1930 ζώνη του φράγκου είναι η δημιουργία κοινού νομίσματος (φράγκο CFA) για τις γαλλικές κτήσεις στην Αφρική, προσέφερε, τις επόμενες δεκαετίες, ομοιογένεια στο νομισματικό περιβάλλον προς όφελος του εμπορικού –κυρίως εισαγωγικού– τομέα.

Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, οι αγορές απελευθερώνονται στο βαθμό που σταδιακά οι ντόπιοι μπαίνουν στο εμπόριο των προϊόντων που μονοπωλούσαν προηγουμένως οι ευρωπαϊκοί οίκοι. Η μετάβαση ήταν δυσκολότερη στη ζώνη γαλλικών συμφερόντων με κύρια εμπόδια την συνεχιζόμενη αδυναμία πρόσβασης σε πιστώσεις από το τραπεζικό σύστημα¹¹ και στην στρατηγική των ξένων οίκων. Οι μεγάλοι ευρωπαϊκοί οίκοι ρίχνουν στην αγορά θυγατρικές, εξειδικευμένες σε μεταποιητικές δραστηριότητες (ζυθοποιίες, βιομηχανίες δερμάτων, υφασμάτων, ξυλείας και χαρτιού, συναρμολόγησης μοτοσυκλετών και αυτοκινήτων, συσκευασίας κ.τ.λ.), συμπράττοντας μεταξύ τους ώστε να μοιράσουν την αγορά και να αποθαρρύνουν όλους τους ανεξάρτητους ανταγωνιστές (Assidon 1995: 397, 398).

Οι εμπορικές ανταλλαγές στο Καμερούν, ακόμα και ως τη δεκαετία του 1960, ήταν ελάχιστα ανεπτυγμένες. Η καμερονέζικη οικονομία, ως τώρα, βασίζεται στην εμπορική εκμετάλλευση των εξαγωγίμων προϊόντων (Hugon 1968: 129). Η ενίσχυση της βιομηχανικής παραγωγής που υποκαθιστά μέρος των εισαγωγών, επιδρά στην αλλαγή των τοπικών συνηθειών και δίνει εργασία και επαγγελματική εξειδίκευση στους ντόπιους.

Μέσα σε αυτό το αποικιακό και μετααποικιακό τοπίο έδρασαν οι Έλληνες που μετανάστευσαν στο Καμερούν. Η πρωταρχική τους δραστηριότητα ήταν το εμπόριο. Αγόραζαν, για λογαριασμό των εξαγωγικών οίκων, κακάο από τους ντόπιους, ενώ τους πουλούσαν εισαγόμενα προϊόντα για κατανάλωση. Αγόραζαν επίσης καφέ, στην περίπτωση αυτή όμως οι πωλητές ήταν Ευρωπαίοι ιδιοκτήτες¹² φυτειών στο δυτικό Καμερούν. Έχοντας συνείδηση του στρατηγικού τους ρόλου μέσα στο αποικιακό σύστημα οι Έλληνες, παράλληλα με το ρόλο τους, ως ενδιάμεσοι, μεταξύ γηγενών αγροτών και εξαγωγικών οίκων, ξανοίγονται σε αστικές δραστηριότητες, ιδρύοντας εμπορικά καταστήματα στις περισσότερες κωμοπόλεις.

Η ελληνική παρουσία ήταν εμφανής· στους εμπορικούς δρόμους των πόλεων της ενδοχώρας, με τα ελληνικά ονόματα να ξεχωρίζουν στις επιγραφές.¹³ Οι

ιδιοκτήτες καταστημάτων ήταν συνήθως και έμποροι εξαγωγίμων προϊόντων. Ο Έλληνας ιδιοκτήτης εμπορικού στο Yaoundé ή την Douala διατηρούσε επίσης κατάσταση στη Bafia ή την Nkongsamba, το οποίο κρατούσε συγγενής του, τον οποίο είχε προσκαλέσει από τη πατρίδα. Τα καταστήματα ήταν γενικού εμπορίου, εμπορίου υφασμάτων, νεωτερισμών, τροφίμων, ειδών κιγκαλερίας, ηλεκτρικών ειδών. Ένας επιπλέον τρόπος που αξιοποιούσαν για να επιβάλουν την οικονομική τους κυριαρχία ήταν η μακροχρόνια ενοικίαση ή και αγορά οικοπέδων, όπου έκτιζαν κτίρια και αποθήκες που φιλοξενούσαν κατοικία και επιχειρηματική δραστηριότητα.

Η ελληνική εμπορική δραστηριότητα εκτείνεται σε όλο το κεντρικό, δυτικό και νότιο τμήμα της χώρας, μια επικράτεια στο επίκεντρο της οποίας είναι η πρωτεύουσα Yaoundé. Ο χώρος αυτός, με γνώμονα το χρόνο που απαιτούνταν για τη μετακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων από ένα σημείο σε ένα άλλο, καθόριζε σε σημαντικό βαθμό τη φύση των οικονομικών επιλογών των δρώντων. Ως τη δεκαετία του 1950 η μετακίνηση από το Yaoundé ως τη Bafia απαιτούσε, υπό κανονικές συνθήκες, 12 ώρες. Την εποχή των βροχών, οι δρόμοι γίνονταν αδιάβατοι και οι χρόνοι αυτοί αυξάνονταν δραματικά. Επίσης, τα ποτάμια Sanaga και Mbam δεν είχαν γέφυρες¹⁴ και η διάβασή τους απαιτούσε ξύλινη σχεδία για τη μεταφορά ατόμων και οχημάτων (Métaxidès 2010: 112).

Οι αποικιακές ανάγκες για μετακίνηση εργατικού δυναμικού προς τις πόλεις και των εξαγωγίμων προϊόντων προς το λιμάνι και αντίστοιχα των εισαγόμενων προϊόντων προς τις αγορές της ενδοχώρας, οδήγησαν κάποιους Έλληνες όπως ο Δεσποτάκης, ήδη από τη δεκαετία του 1950, με τα φορτηγά τους να ασχοληθούν με τις μεταφορές. Ο Δεσποτάκης, ελλείψει λεωφορείων για τη μεταφορά επιβατών, μεταποίησε φορτηγά για το σκοπό αυτό. Μετά το 1960, προστέθηκαν νέα ονόματα στον κατάλογο των μεταφορέων (Παπαδόπουλος, αδελφοί Πονιά κ.ά.). Οι πιο σημαντικές γραμμές ήταν εκείνες που εξυπηρετούσαν τις διαδρομές Yaoundé προς Sangmélima, Ebolowa, Obala, Bafia και Douala. Οι Αγγελόπουλος και Μικές ήταν υπεύθυνοι για το νότο της χώρας (Sangmélima), ενώ ο Κρητικός για την περιοχή μεταξύ Ebolowa, Lolodorf και Kribi (Métaxidès 2010: 277).

Παρά το γεγονός ότι είχαν την εύνοια του αποικιακού συστήματος,¹⁵ δεν ήταν οι μοναδικοί οικονομικοί δρώντες. Από τη δεκαετία του 1950 είχαν να αντιμετωπίσουν ισχυρούς εμπορικούς αντιπάλους μεταξύ των γηγενών, όπως οι χονδρέμποροι Bamiléké¹⁶ αρκετοί απ' τούς οποίους ξεκίνησαν ως υπάλληλοι σε ελληνικές επιχειρήσεις και αργότερα, ως επιχειρηματίες πια, έγιναν πελάτες τους (Akonon Abina 2009: 129). Η ανεξαρτησία οδήγησε, σταδιακά, σε άνοιγμα του ανταγωνισμού, καθώς η κυβέρνηση της χώρας περιόρισε το μονοπώλιο των μεγάλων εισαγωγικών και εξαγωγικών εταιρειών που έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη σχέση παραγωγής-εξαγωγών για τα προϊόντα εμπορικής εκμετάλλευσης και τα εισαγόμενα καταναλωτικά προϊόντα. Από το 1970, τα εμπορικά δίκτυα ήταν, όλο και πιο πολύ, στα χέρια ντόπιων εμπόρων και κυρίως των πιο ανταγωνιστικών εθνοτήτων με μεγάλη εμπορική παράδοση (Bamiléké, Hausa).¹⁷

Σταδιακά, η «τράπουλα» ξαναμοιράζεται και οι Έλληνες για την επιβίωσή τους αναπροσαρμόζονται στα καινούρια δεδομένα. Τη δεκαετία του 1980, όπως το περιγράφει ο Franqueville (1984: 86) υπήρχαν στο Yaoundé οι ακόλουθοι τύποι εμπορικών δραστηριοτήτων. Πρώτον, υποκαταστήματα εμπορικών εταιρειών με έδρα τη Douala, κάποιες απ' τις οποίες εγκαταστάθηκαν στο Yaoundé από την εποχή της κατασκευής της σιδηροδρομικής σύνδεσης Douala – Yaoundé (1927). Στην επόμενη κατηγορία ανήκουν τα μεγάλα πολυκαταστήματα (Printania, Score, Prisunic), και άλλα καταστήματα, όπως τροφίμων και ποτών (Despotakis, Guerpillon κ.τ.λ.), ένδυσης και υπόδησης, ειδών κιγκαλερίας κ.τ.λ. Οι επιχειρήσεις που μόλις αναφέραμε, ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 περίπου, βρίσκονταν αποκλειστικά στα χέρια Ευρωπαίων, με την σταδιακή εμπλοκή και ντόπιων εμπόρων. Σημαντική θέση στο εμπόριο κατείχαν επίσης τα μη εξειδικευμένα καταστήματα Ελλήνων και Λιβανέζων που πουλούσαν τόσο στην χονδρική σε ντόπιους εμπόρους, όσο και στη λιανική, μια ευρεία γκάμα προϊόντων (ρούχα, υποδήματα, είδη οικιακής χρήσης, ψιλικά, τρόφιμα). Οι Έλληνες και οι Λιβανέζοι είναι οι πρώτοι που εισήγαγαν την πίστωση στους πελάτες τους και αξιοποίησαν την ανάπτυξη των προσωπικών σχέσεων με την πελατεία τους. Με τον τρόπο αυτό ανταγωνίστηκαν τα καταστήματα της γειτονιάς αφού, αν και λειτουργούσαν στο εμπορικό κέντρο, φρόντιζαν να κά-

νων προσιτές προσφορές στην πελατεία τους. Μετά την ανεξαρτησία, οι Ευρωπαίοι υφίστανται σταδιακά τον ντόπιο ανταγωνισμό και στον τομέα του γενικού εμπορίου.¹⁸

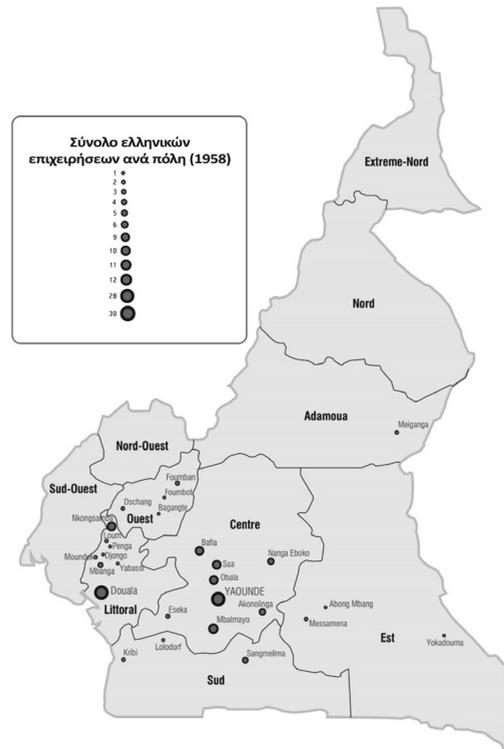
Συμπερασματικά οι Έλληνες δραστηριοποιούνταν ταυτόχρονα σε περισσότερους του ενός τομείς (λιανικό και χονδρικό εμπόριο και μεταφορές ή εμπόριο κακάο και εστίαση). Κάποιοι εργάζονταν για λογαριασμό των εξαγωγέων¹⁹ και δεν ήταν λίγοι εκείνοι που δούλευαν ταυτόχρονα για λογαριασμό δικό τους. Επειδή στο Καμερούν κυριαρχούσαν και κυριαρχούν οι δυο μητροπόλεις, Douala και Yaoundé, όσοι δραστηριοποιούνταν σε καθεμία από αυτές, είχαν επαφές –άμεσες ή έμμεσες– με τα αστικά κέντρα επιρροής των πόλεων αυτών.²⁰ Συγκρίνοντας τα έτη 1958 και 2007, παρατηρήσαμε ότι το 1958 η κυρίαρχη δραστηριότητα των Ελλήνων είναι το εμπόριο (γενικό εμπόριο, εισαγωγές – εξαγωγές, εμπόριο κακάο και πολυκαταστήματα), που καλύπτουν γεωγραφικά κυρίως την παράκτια επαρχία (Littoral) και αυτή του Κέντρου (Centre). Στην παράκτια επαρχία ακολουθούν οι φυτείες (καφές, μπανάνες). Το 2007 οι εμπορικές δραστηριότητες συρρικνώνονται, ενώ παρατηρούμε σχετική αύξηση των μεταποιητικών δραστηριοτήτων. Οι χάρτες 5α και 5β μας δείχνουν τη διασπορά των ελληνικών επιχειρήσεων στο Καμερούν. Σε σύγκριση των στοιχείων του 1958 με αυτά του 2007, παρατηρούμε μια χωρική συρρικνωση της ελληνικής παρουσίας.

Πίνακας 3. Γεωγραφική κατανομή των ελληνικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στο Καμερούν ανά επαρχία για τα έτη 1958 και 2007

Διοικητική διαίρεση	1958 ¹	2007 ²
Παράκτια	Φυτείες 10 Μεταφορές 4 Υπηρεσίες 9 Εμπόριο 26 Βιοτεχνίες 2	Δημόσια έργα 1 Μεταφορές 2 Υπηρεσίες 3 Εμπόριο 8 Βιοτεχνίες 8
Νότος	Εμπόριο 8	Εμπόριο 2 Βιοτεχνίες 3
Ανατολική	Εμπόριο 4	Βιοτεχνίες 1
Ανταμάουσα	Εμπόριο 2	Υπηρεσίες 1
Δυτική	Φυτείες 2 Εμπόριο 7	
Κέντρο	Φυτείες 2 Ορυχεία 2 Μεταφορές 4 Υπηρεσίες 1 Εμπόριο 78 Βιοτεχνίες 3	Δημόσια έργα 2 Υπηρεσίες 6 Εμπόριο 6 Βιοτεχνίες 11

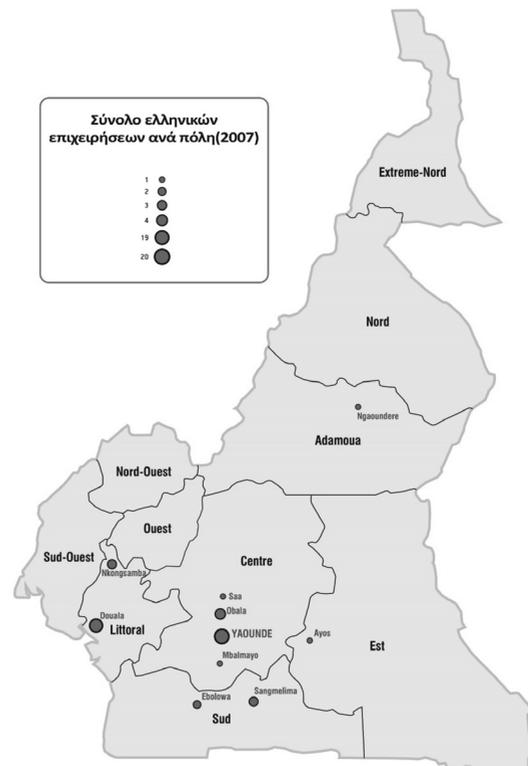
Πηγή : Μεταξίδης (2010: 331, 332)

Χάρτης 5α

Πηγή : Métaξίδης 2010 : 367

Χάρτης 5β

Πηγή : Métaξίδης 2010 : 367

Τα ελληνικά αρτοποιεία – ζαχαροπλαστική, χαρακτηριστικό δείγμα της ελληνικής επιχειρηματικής παρουσίας

Το πρώτο ελληνικό αρτοποιείο στο Καμερούν είναι του Καλαφατά, που ιδρύθηκε το 1930, μια εποχή κατά την οποία το ψωμί αποτελεί καθαρά ευρωπαϊκή συνήθεια, ενώ οι γηγενείς πληθυσμοί δεν το γνωρίζουν ακόμα και καταναλώνουν ψημένες ζύμες από ντόπια δημητριακά (mil, sorgho). Η παραγωγή και εμπορία άρτου από άλευρα σιταριού δεν ήταν αποτέλεσμα επιχειρηματικής στρατηγικής των Ελλήνων, αλλά «επιβλήθηκε» από τους Γάλλους με την έκδοση σχετικών διαταγμάτων του Υπατού Αρμοστή της Γαλλίας στο Καμερούν (24-5-1931 και 18-5-1948) που ρύθμιζαν τους όρους λειτουργίας των αρτοποιείων και της εστίασης και συμπληρώθηκαν στην πορεία από μέτρα σχετικά με τις άδειες εισαγωγής αλεύρων (Akono Abina 2019). Δίπλα στον Καλαφατά εγκαταστάθηκε, λίγο αργότερα, το αρτοποιείο του Χατζηκαντάκη με την επωνυμία Mérognik, στη θέση που βρίσκεται σήμερα η κεντρική αγορά της πόλης. Ακολουθεί ο Καράμπαλης που ξεκίνησε από το Mbalmayo πριν έρθει στην πρωτεύουσα. Τη δεκαετία του 1960 έχουμε 5 ελληνικούς φούρνους στο Yaoundé.

Οι Έλληνες αρτοποιοί δεν περιορίστηκαν στην παρασκευή αρτοσκευασμάτων και γλυκών αλλά γρήγορα φρόντισαν να συνδυάσουν αυτή τους τη δραστηριότητα με την εστίαση, και την πώληση ποτών. Στην εμπορική τους επέκταση συνεισέφερε η ενίσχυσή τους από το αποικιακό σύστημα με τις άδειες εισαγωγής που τους παρείχε. Η ενασχόλησή τους με τα αρτοποιεία είχε στο επίκεντρό της την αναζήτηση υψηλής κερδοφορίας, γεγονός που παρακίνησε, ήδη από τη δεκαετία του 1950 και ντόπιους να μπουν στον κλάδο. Το ελληνικό «παράδειγμα» –σε κάθε τομέα της εμπορικής και εν γένει οικονομικής δραστηριότητας– αποτέλεσε κίνητρο και για τους ντόπιους να τους μιμηθούν. Ως τα τέλη της δεκαετίας έχουμε ένα σεβαστό αριθμό γηγενών επιχειρηματιών με πρόσβαση σε άδειες πώλησης και εισαγωγής οινοπνευματωδών ποτών (Akono Abina 2019). Το 1976 υπήρχαν στην πόλη 14 αρτοποιεία, τα μισά από τα οποία δημιουργήθηκαν με καμερουνέζικα κεφάλαια, μετά την ανεξαρτησία της χώρας (Franqueville 1984: 82). Από τα υπόλοιπα τα 6 ανήκαν σε Έλληνες.

Οι ντόπιοι επιχειρηματίες με πρόσβαση σε άδειες εισαγωγής και πώλησης ειδών διατροφής και ποτών,

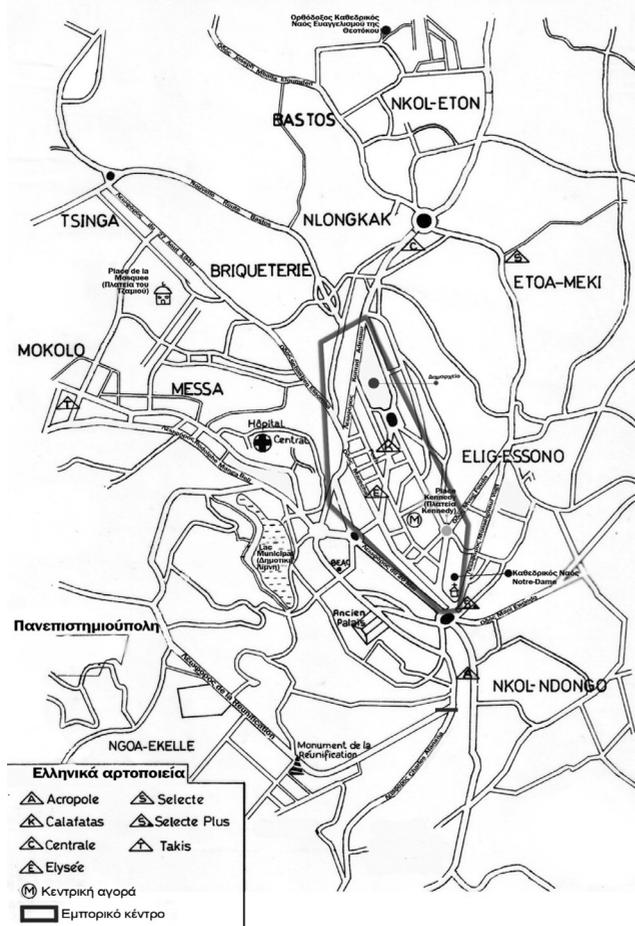
ακολούθησαν ως εμπορική στρατηγική την εξάπλωσή τους σε όλη την πόλη με ίδρυση σημείων πώλησης που ανήκαν στις τοπικές κοινωνίες. Με τον τρόπο αυτό ισχυροποιούσαν και την επιχειρηματική θέση τους στην πόλη. Τα ελληνικά αρτοποιεία –όπως και οι περισσότερες από τις ελληνικές επιχειρήσεις της πόλης– ήταν εγκατεστημένα στο εμπορικό κέντρο που οριοθετείται από την Μητρόπολη της Notre-Dame στα νότια, την Κεντρική αγορά (*Marché Central*) ανεβαίνοντας την Avenue Ahidjo, και στη συνέχεια την Avenue Foch, ως το εμπορικό κέντρο (*Centre Commercial*) στα δυτικά, το Δημαρχείο (*Hotel de Ville*) στα βόρεια και την Avenue de l'Indépendance στα ανατολικά, με το περίγραμμα να κλείνει με την Avenue Kennedy στα νότια.

Τα ελληνικά αρτοποιεία δεν ακολούθησαν την επέκταση της πόλης με τη δημιουργία υποκαταστημάτων στις καινούριες συνοικίες. Οι ελληνικές επιχειρήσεις δεν «τόλμησαν» όπως οι Λιβανέζοι, ή οι Κινέζοι σήμερα, να επεκταθούν σε περιοχές με αποκλειστικά ντόπιο στοιχείο. Τα κίνητρα αυτού του «αυτοπεριορισμού» είναι η ασφάλεια που νιώθει ο Έλληνας στο «ευρωπαϊκό» εμπορικό κέντρο, αλλά κυρίως λόγοι οικονομικοί που συνέτειναν στην μεγέθυνση της ήδη υπάρχουσας παραγωγικής μονάδας.

Μεταξύ των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων στο Καμερούν, τα αρτοποιεία – ζαχαροπλαστική κατέχουν και σήμερα εξέχουσα θέση (Métaxidès 2010). Εξελίχθηκαν σε «βιομηχανικές» μονάδες παραγωγής ψωμιού, αρτοσκευασμάτων και γλυκών. Προτίμησαν την επέκταση των εργασιών τους· αύξηση της ποικιλίας των προϊόντων τους, αύξηση της δυνατότητας παραγωγής, επέκταση στον τομέα της πώλησης ποτών, αναψυκτικών και ειδών διατροφής, παρά στη δημιουργία υποκαταστημάτων σε περιοχές με ισχυρούς-επίσημους ή ανεπίσημους-ντόπιους ανταγωνιστές. Η επιλογή τους φαίνεται αποδοτική, δεδομένου ότι έτσι ελέγχουν το κόστος τους χρησιμοποιώντας Αφρικανούς αντιπροσώπους-μεταπωλητές που πουλάνε για λογαριασμό τους σε όλη την πόλη. Με δεδομένη μάλιστα την ποιότητα του ψωμιού τους, έστω και αν, όπως όλοι, ακολουθούν πολιτικές μείωσης του βάρους του ψωμιού για να αντιμετωπίσουν την κρίση που σχετίζεται με την ακρίβεια της πρώτης ύλης, εκτοπίζουν τον ανταγωνισμό με επιτυχία με την μικρότερη δυνατή οικονομική «θυσία».

Στο χάρτη 8 βλέπουμε την χωροταξική κατανομή των ελληνικών αρτοποιείων στο Yaoundé. Προς τα βόρεια έχουμε ελληνικές παρουσίες στο χώρο των αρτοποιείων στις συνοικίες Nlongkak (προς το δρόμο που οδηγεί στην Obala) και Etoa Meki (ανατολικότερα).²¹ Αλλά και προς τα νότια, η ελληνική παρουσία επεκτείνεται προς το δρόμο που οδηγεί στη νότια έξοδο της πόλης. Στα δυτικά, στην καρδιά της συνοικίας Mokolo, το αρτοποιείο Takis δημιουργήθηκε με τη συνεργασία ενός Έλληνα και ενός Bamiléké.²² Από τα επτά ελληνικά αρτοποιεία, τα τέσσερα (Acropole, Selecte plus, Calafatas, Elysée) βρίσκονται εντός της περιμέτρου του εμπορικού κέντρου της πρωτεύουσας.

Χάρτης 6. Τα ελληνικά αρτοποιεία στην πόλη του Yaoundé (2007).

Πηγή : Μεταξίδης 2009 : 403.

Τα ελληνικά αρτοποιεία ήταν επιχειρήσεις οικογενειακού χαρακτήρα και σπανιότερα αποτέλεσμα συνεργασίας και συνεταιρισμού. Οι συνεργασίες με ξένους υπήρξαν σπάνιες και κάποτε ασύμφωρες. Τα αρ-

τοποιεία αποτελούσαν, συνήθως, συμπληρωματική δραστηριότητα στην κύρια επιχειρηματική δραστηριότητα που ήταν το γενικό εμπόριο, το εμπόριο του κακάο και του καφέ, οι μεταφορές. Αυτό συμβαίνει σε κάποιες περιπτώσεις και σήμερα, με τη διαφορά ότι σήμερα το αρτοποιείο αποτελεί κύρια δραστηριότητα που σε κάποιες περιπτώσεις είναι και αποκλειστική. Όσοι διαθέτουν αρτοποιείο και επιδίδονται παράλληλα και σε άλλη επιχειρηματική δραστηριότητα, ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο τροφίμων, αλλά και τη κιγκαλερία, την οικοδομή, το έπιπλο και τη διακόσμηση, και σε μια περίπτωση το εμπόριο καφέ. Στην περίπτωση παράλληλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, εκ των οποίων η μια είναι το αρτοποιείο, δεν μας είναι πάντα εύκολο να διακρίνουμε αν το αρτοποιείο ή η άλλη (άλλες) δραστηριότητες αποτελούν την κινητήρια δύναμη της επιχειρηματικής ανάπτυξης.

Στις κωμοπόλεις, το αρτοποιείο ακολουθεί παράλληλες δραστηριότητες όπως, κυρίως το εμπόριο του κακάο ή το εμπόριο ειδών κιγκαλερίας (Sangmélima). Στις μεγάλες πόλεις αποτελεί κύρια δραστηριότητα στις περιπτώσεις που το μέγεθος του αρτοποιείου είναι μεγάλο και η παραγωγή είναι, ή τείνει να είναι βιομηχανικού επιπέδου (π.χ. Acropole, Calafatas). Σε άλλες περιπτώσεις συνοδεύεται και με τη συμπληρωματική δραστηριότητα του καφέ-αναψυκτηρίου (Élysée, Délices). «Σήμερα πια, οι παράλληλες δραστηριότητες είναι ασύμφωρες» (Calafatas). Πρόκειται για συνειδητή πολιτική, δεδομένου ότι το αρτοποιείο είναι μια πιο σταθερή και προσοδοφόρα απασχόληση με το μικρότερο δυνατό κίνδυνο.

Σε ότι αφορά το οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι δραστηριότητες των αρτοποιείων, η έντονη άνθηση –σε επίπεδο αύξησης μεγέθους εργασιών– αρχίζει με την πολιτική της απελευθέρωσης της οικονομίας από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Παρατηρούμε αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων στον τομέα της μεταποίησης, κυρίως της βιομηχανίας τροφίμων (στον τομέα αυτό σχετικά σημαντική θέση κατέχει και η βιομηχανία άρτου). Η δημογραφική αύξηση και κυρίως η αστική ανάπτυξη οδήγησαν σε αύξηση της κατανάλωσης ψωμιού, αλλά και άλλων βιομηχανοποιημένων ειδών διατροφής. Έτσι καταλήξαμε, σε διπλασιασμό των εισαγωγών προϊόντων διατροφής μεταξύ 2000 και 2005, ενώ οι υπόλοιπες εισαγωγές της χώρας αυξήθηκαν κατά 34% μέσα στην ίδια περίοδο. Ιστορικά, η εισαγωγή και διανομή προϊόντων διατρο-

φής στο Καμερούν, αποτελούσαν βασική δραστηριότητα των Γάλλων, των Ελλήνων και των Λιβανέζων. Από τη δεκαετία του 1970 στην αγορά ενισχύονται οι ντόπιοι και η δεκαετία του 1990 βρίσκει στο κάδρο και νέους ανταγωνιστές, όπως οι Ινδο-Πακιστανοί.

Τα αρτοποιεία στο Καμερούν πέρασαν περιόδους άνθησης και οικονομικής ευημερίας αλλά και περιόδους ισχνών αγελάδων. Σε κάθε περίπτωση παραμένουν μια «σίγουρη» δραστηριότητα με σχετικά περιορισμένο κίνδυνο. Μια πολύ καλή περίοδος για τα αρτοποιεία ήταν εποχή Τσερνομπίλ (1986). «*Όλη η φαρίνα της Ευρώπης ερχότανε πάμφθηνα στην Αφρική. Τότε κάναμε πολύ καλά λεφτά, πλουτίσαμε*» (Centrale 2007). Οι δυσκολότερες περιόδους συνδέονται με την υποτίμηση του 1994²³ και την πρόσφατη άνοδο της τιμής των πρώτων υλών, οι οποίες είναι εισαγόμενες από ΗΠΑ, Καναδά, Ευρώπη, Αυστραλία και που μετατρέπονται σε αλεύρι στο Καμερούν. Οι Έλληνες αρτοποιοί αποδίδουν την αύξηση του κόστους των πρώτων υλών στις περιοδικές αυξήσεις των τιμών των σιτηρών διεθνώς και επειδή λόγω του υγρού κλίματος που επικρατεί στο Καμερούν γίνεται μεγάλη χρήση βελτιωτικών. «*Με παραδοσιακή μαγιά δεν προλαβαίνουμε να καλύψουμε την κατανάλωση της ημέρας για να γίνει γρήγορα η ζύμωση (fermentation). Από την άλλη όμως έχουμε το πλεονέκτημα ότι τα εργατικά δεν αυξήθηκαν*» (Centrale 2007). «*Μέχρι στιγμής το υπουργείο μας αναγκάζει να κρατάμε σταθερές τις τιμές στο ψωμί. Έτσι σήμερα το κέρδος μας στο ψωμί έπεσε από 30% περίπου πέρυσι, στο 17% φέτος. Στα γλυκά όμως έχουμε το περιθώριο να ανεβάσουμε την τιμή και εκεί το κέρδος μας παραμένει υψηλότερο (30% περίπου). Στη χονδρική πουλάμε ακριβότερα από άλλους, αλλά προσφέρουμε προϊόν με μεγαλύτερο βάρος*» (Acropole 2007).

Τα εργατικά είναι χαμηλά στο Καμερούν, αλλά οι εργατικοί νόμοι –ιδιαίτερα για τους ξένους επιχειρηματίες– είναι αυστηροί. Οι ελληνικές επιχειρήσεις άρτου υποχρεώνονται να δηλώνουν τον αριθμό των εργαζόμενων σε αυτές. Η αύξηση του κύκλου εργασιών

των ελληνικών επιχειρήσεων εκφράζεται και μέσα από την αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων υπαλλήλων.

Η μεγέθυνση της επιχείρησης (Acropole) οδήγησε σε αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων (από 116 ντόπιους υπαλλήλους το 2003 σε 350 ντόπιους υπαλλήλους το 2007, αύξηση που ξεπερνά το 200% σε 5 χρόνια). Ο αριθμός των απασχολούμενων είναι, στην πράξη, αρκετά μεγαλύτερος δεδομένου ότι σημαντικός αριθμός μεταπωλητών διακινούν το ψωμί και στις συνοικίες όπου δεν υπάρχει ελληνικός φούρνος.²⁴ Έτσι, παρά το γεγονός ότι η πόλη έχει επεκταθεί κατά πολύ τις τελευταίες δεκαετίες, οι ελληνικοί φούρνοι αν και δεν διαθέτουν υποκαταστήματα καλύπτουν μια έκταση της τάξης των 5 ως 10 χιλιομέτρων περιφερειακά του καταστήματος. Το κατάστημα αποτελεί σημείο συνάντησης και πόλο ζώης για την πόλη, αλλά και αναβάθμισης των αστικών περιοχών στις οποίες είναι εγκατεστημένο (ασφάλεια, φώτα το βράδυ, κόσμος). Επίσης, τα μεγάλα ελληνικά αρτοποιεία του κέντρου της πόλης προσελκύουν γύρω τους σημαντικό αριθμό μικροπωλητών, αποτελώντας έτσι το επίκεντρο αξιοσημείωτου αριθμού παραοικονομικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του αγώνα των ντόπιων για επιβίωση.

Η αγορά του ψωμιού είναι μια πολύ μεγάλη αγορά δεδομένου ότι, από πολλές δεκαετίες, αποτελεί βασικό είδος διατροφής. Οι ελληνικοί φούρνοι, σε αντίθεση με πολλούς ντόπιους, και κυρίως με τους παράνομους που είναι διασκορπισμένοι στην πόλη τηρούν τις προδιαγραφές ποιότητας. «*Οι ντόπιοι προτιμούν τον λευκό στο ψωμί. Είναι θέμα εμπιστοσύνης στη ποιότητα. Παραδέχονται ότι η δουλειά του λευκού είναι καλύτερη, και όχι μόνο στο ψωμί*» (Deli 2007).

Η κυβέρνηση επιθυμεί το ψωμί, ως προϊόν λαϊκής κατανάλωσης, να πωλείται φθηνά. Οι ιδιοκτήτες αρτοποιείων ζητούν αύξηση της τιμής του και οι καταναλωτές διαμαρτύρονται ότι είναι ακριβό.²⁵ «*Μέχρι στιγμής το υπουργείο μας αναγκάζει να κρατάμε σταθερές τις τιμές στο ψωμί. Έτσι σήμερα το κέρδος μας στο ψωμί*

Πίνακας 4. Μέγεθος των 19 ελληνικών αρτοποιείων στο Καμερούν με κριτήριο τον αριθμό των υπαλλήλων που απασχολούν

Έως 50	51 ως 100	101 ως 300	301 +	
6	7	4	2	19
31,65%	36,85%	21%	10,5%	100

Φωτογραφία 1 : Αρτοποιείο Calafatas

© Νίκος Μεταξίδης, 2007

Φωτογραφία 2 : Αρτοποιείο ζαχαροπλαστέιο Acropole

© Νίκος Μεταξίδης, 2007

Φωτογραφία 3 : Αρτοποιείο Centrale

© Regine Mireille Medjoh, 2009

έπεσε από 30% περίπου πέρυσι, στο 17% φέτος. Στα γλυκά έχουμε το περιθώριο να ανεβάσουμε την τιμή και εκεί το κέρδος μας παραμένει υψηλότερο (30% περίπου)» (Acropole 2007). «Η παραγωγή του Acropole σήμερα είναι της τάξης των 250 σακιών την ημέρα. Εμείς παράγουμε ποσότητα της τάξης των 80 σακιών την ημέρα στο Central. Δεν έχουμε διαφορά στο κέρδος, μόνο στην παραγωγή. Σήμερα δεν είσαι πια patron. Είσαι υπάλληλος με καλό μισθό. Ο φούρνος έδινε λεφτά ως το 2000. Μετά γίνανε όλα πιο δύσκολα. Οι πρώτες ύλες εισάγονται, και οι τιμές έχουν εκτοξευτεί. Αν το κράτος δεν μας δώσει σημαντική αύξηση για να τη βγάλουμε τουλάχιστον 5 με 10 χρόνια με τις νέες τιμές, θα έχουμε πρόβλημα. Για να αντιμετωπίσουμε την άνοδο των τιμών των αλεύρων –επειδή το κράτος μας πιέζει

να μην δώσουμε αύξηση στη τιμή του ψωμιού– μειώνουμε λίγο το βάρος (το ίδιο κάνουμε και στα γλυκά)» (Centrale 2007). Το συνδικάτο των αρτοποιών –στο οποίο ανήκουν και οι Έλληνες αρτοποιοί– επιβεβαιώνει ότι η ονομαστική μείωση της τιμής της μπαγκέτας δεν είναι πραγματική καθώς η μείωση της τιμής συνοδεύεται με μείωση του βάρους του προϊόντος από κάποιους. Η υπογραφή συμφωνίας μεταξύ υπουργείου εμπορίου και συνδικάτου αρτοποιών φαίνεται να αντικρούεται από τη βάση των αρτοποιών. Οι μεγάλοι αρτοποιοί φαίνεται να έχουν συμφέρον να τα έχουν καλά με την κυβέρνηση. Η άνοδος των τιμών είναι αναπόφευκτη. Όλοι επικαλούνται τα λειτουργικά έξοδα (ηλεκτρικό ρεύμα, πετρέλαιο, πρώτες ύλες, αποσβέσεις κ.τ.λ.). Χρειάστηκε η «απόσχιση» κάποιων μελών της Ένωσης Αρτοποιών για να επιτευχθεί η συγκράτηση της τιμής του ψωμιού (*Le Messenger*, 11/7/2008).

Στην αγορά του ψωμιού συμμετέχουν τα επίσημα αρτοποιεία (που ανήκουν σε ντόπιους, αλλά και σε Γάλλους, Έλληνες, Λιβανέζους). Υπάρχουν και τα παράνομα αρτοποιεία που διαθέτουν την παραγωγή τους κυρίως σε περιθωριακές περιοχές της πόλης (σε τιμές που κυμαίνονται από 10 ως 30% φθηνότερα από την τιμή της αγοράς). Η παράλληλη αυτή αγορά δεν φαίνεται να επηρεάζει αισθητά τα «επίσημα» αρτοποιεία, που κρατούν τα σκήπτρα των πωλήσεων συμπληρώνοντας την πολιτική τους με την διατήρηση της ποιότητας²⁶ και την αύξηση της ποικιλίας των προϊόντων τους.

Συμπεράσματα

Το Yaoundé εξελίσσεται δυναμικά εδώ και λίγο περισσότερο από έναν αιώνα. Οι Έλληνες που έρχονται στο Καμερούν τη δεκαετία του 1920, φτάνουν στο Yaoundé λίγα μόλις χρόνια αργότερα, εντασσόμενοι στο εμπορικό οικονομικό κύκλωμα που έχει ως κύρια πηγή λειτουργίας του τα εξαγωγίμα προϊόντα της ενδοχώρας. Στην ουσία η εξέλιξη της πόλης ως πολιτικό και διοικητικό κέντρο της αποικιοκρατίας αρχικά και του ανεξάρτητου εθνικού κράτους από τη δεκαετία του 1960, συνδέεται με την οικονομική και επιχειρηματική εξέλιξη πολλών από τους Έλληνες που έζησαν και δραστηριοποιήθηκαν εκεί. Η πόλη ξεκίνησε την εποχή των Γερμανών ως κόμβος, στρατιωτικής σημασίας για τη φύλαξη των εμπορικών ροών γύρω από αυτήν και προς όλες τις κατευθύνσεις. Συνέχισε ως λευκή πόλη, χωρική απεικόνιση των συμφερόντων των ξένων μη Αφρικανών, όπως τη σχεδίασε η γαλλική αποικιοκρατία, αποτελεί την δυτική αναπαράσταση της πόλης για τους γηγενείς κατοίκους της. Μετά τη δεκαετία του 1950, οπότε και αυξάνεται δραματικά η εσωτερική μετανάστευση αλλογενών προς την πόλη, η οριοθέτηση της λευκής πόλης γίνεται λιγότερο σαφής, παρόλο που φαίνεται χωρικά ξεκάθαρη η διάκριση μεταξύ λευκού κέντρου και μαύρης περιφέρειας.

Ενώ λοιπόν, υπάρχει σαφής χωρική διάκριση ανάμεσα στο Κέντρο και τη συνοικία των Ευρωπαίων (Bastos) από τη μια και τις συνοικίες των γηγενών που εξαπλώνονται στα περίχωρα από την άλλη, εντοπίζουμε την διείσδυση της μιας πόλης στην άλλη στο υπέδαφος των επιχειρηματικών στρατηγικών, που αποκαλύπτει μια ηχηρή ανταγωνιστικότητα ανάμεσα στους πολλαπλούς δρώντες (Ευρωπαίοι, Αφρικανοί, Κινέζοι, Πακιστανοί). Οι ντόπιοι επιχειρηματίες ακολουθούν το οικονομικό παράδειγμα των Ελλήνων και των Λιβανέζων, προσαρμόζοντάς το στα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Ο έμπορος Bamiléké ακολουθεί μια στρατηγική οριζόντιας εξάπλωσης στο χώρο και κάθετης εξάπλωσης στις τοπικές κοινωνίες με στόχο να ριζώσει μακροχρόνια, ενώ οι Έλληνες αντίστοιχα ακολούθησαν μια στρατηγική επιθετικής μεγέθυνσης της παραγωγικής μονάδας τους συνοδευόμενη από την έμμεση εξάπλωση στις μαύρες συνοικίες μέσω ντόπιων μεσαζόντων. Μέσα από αυτή τη στρατηγική προσπάθησαν να κερδίσουν την ντόπια αγορά επεν-

δύοντας στην εικόνα τους ως οιονεί «ηγεμόνων» του λευκού κέντρου μιας αφρικανικής μητρόπολης.

Η σχέση λευκής-μαύρης πόλης, είναι, στην πορεία της ιστορίας της πόλης, ένα διπλό παιχνίδι ανταγωνιστικών, πολιτισμικών στην ουσία τους πρακτικών, που φαίνεται να ξεκίνησαν τη «μάχη» με άνισο τρόπο αλλά τελικά που η καθεμιά της καθόρισε τη θέση της μέσα σε αυτό που είναι η σύγχρονη αφρικανική μητρόπολη. Η λευκή αποικιακή πόλη μετατρέπεται σταδιακά σε μια μαύρη πόλη όπου το φανταστικό χαρακτηριστικό στοιχείο της λευκής αποικιακής «ανωτερότητας» αποκτά το χρώμα εκείνων που κυριαρχούν ως μια νέα υβριδική ελίτ.

Σημειώσεις

3. Σταδιακά, ο αποκλειστικά εμπορικός χαρακτήρας των μεγάλων οίκων αποκτά πολιτικά χαρακτηριστικά, καθώς η Βρετανία, η Γερμανία και η Γαλλία ανταγωνίζονται, προσφέροντας η καθεμιά για το δικό της συμφέρον «προστασία» στους ντόπιους ηγεμόνες. Ενδεικτικά, η συνθήκη του 1886 μεταξύ της Royal Niger Company και του σουλτάνου του Sokoto έδωσε την ευκαιρία στους Βρετανούς να διεκδικήσουν τον πολιτικό έλεγχο της περιοχής. Μια τακτική που ακολούθησαν οι Γερμανοί και αργότερα οι Γάλλοι (Njeuma 1989: 46)

4. Οι πρώτοι εργάστηκαν για την Paterson Zochonis η οποία προσλάμβανε Έλληνες που είχαν γυμνασιακές σπουδές ή κάποια τεχνική εκπαίδευση και γνώριζαν λιγότερο ή περισσότερο καλά μια ξένη γλώσσα. Την ίδια περίοδο φτάνουν –κυρίως μέσω Μασσαλίας– Έλληνες της Μικράς Ασίας, και της ευρύτερης ελληνικής εμπορικής διασποράς, οι περισσότεροι των οποίων είχαν κοσμοπολίτικη κουλτούρα. Από τη δεκαετία του 1940 φτάνει στο Καμερούν ένα νέο κύμα μεταναστών από ανατολική Μακεδονία και Θράκη και από Δωδεκάνησα.

5. Το άρθρο βασίζεται σε έρευνες πεδίου των συγγραφέων, τα πρώτα αποτελέσματα των οποίων υποστηρίχθηκαν στο πλαίσιο διδακτορικών διατριβών, του Ν. Μεταξίδη στο πανεπιστήμιο Bordeaux 3 (2010) και του F. Akono στο πανεπιστήμιο Yaoundé 1 (2018). Στο διάστημα 2003-2019 οι συγγραφείς δημοσίευσαν άρθρα βασισμένα σε συνεντεύξεις από Έλληνες και Καμερουνέζους επιχειρηματίες (2003-2015), καθώς και μελέτη αρχειακού υλικού από διάφορες πηγές όπως τα Εθνικά Αρχεία του Yaoundé, τα Αποικιακά Αρχεία κ.τ.λ.

6. «...οι προ αποικιακές πόλεις αντιπροσώπευαν μια αρχαϊκή μορφή αστισμού, καθώς οι περισσότεροι κάτοικοί τους ήταν γεωργοί και η κοινωνική τους δομή βασιζόταν στη συγγένεια» (Οικονόμου 2021: 27).

7. Η πόλη έπρεπε να έχει, εκτός από τις λειτουργικές υποδομές και όλα εκείνα τα στοιχεία που θα συνέτειναν στο να κυλά ομαλά η καθημερινότητα των Ευρωπαίων (δρόμοι, καταστήματα, χώροι διασκέδασης και αναψυχής).

8. Στο Καμερούν, το 67% περίπου των κατοίκων των πόλεων ζουν σε αυθαίρετα χτισμένες γειτονιές. Στο Yaoundé το ποσοστό αυτό φτάνει το 80%. Οι χωρίς σχεδιασμό οικιστικές ζώνες είναι ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένες (480 έως 500 κάτοικοι/εκτάριο). Τα σπίτια είναι συ-

νήθος χτισμένα με σανίδες και ετερογενή ανακυκλωμένα υλικά. Οι περιοχές αυτές είναι έρμαιο των πλημμυρών κατά την εποχή των βροχών και οι φτωχοί πληθυσμοί που τις κατοικούν ζουν σε ιδιαίτερα ανθυγιεινές συνθήκες οφειλόμενες στα στάσιμα νερά, την έλλειψη επαρκούς δικτύου πόσιμου νερού και την έλλειψη υποδομών αποχέτευσης (ONU 2004).

9. Το εμπόριο, στην περίπτωση τους, συνδέεται με την περιοχή προέλευσής τους και τα εθνοτικά τους δίκτυα. Μετανάστης, για παράδειγμα, προερχόμενος από την πόλη Ngaoundéré, περιοχή ειδικευμένη στην κτηνοτροφία και το εμπόριο ζώων, φτάνοντας στο Yaoundé πουλά τα ζώα του, μένει στη συνοικία Hausa και, ενώ αρχικά εργάζεται ως ράφτης σε άλλους Hausa, στην συνέχεια με τη βοήθεια της δικτύωσής του ξεκινά επιχείρηση εμπορίας ζώων, με νοικιασμένο φορτηγό, δημιουργώντας σταδιακά τις προϋποθέσεις αγοράς του φορτηγού (Franqueville 1987: 361).

10. Η περιγραφή αυτή αφορά τις δεκαετίες 1950 ως και 1970.

11. Στις αγγλόφωνες περιοχές, η κρατική στήριξη δίνει την ευκαιρία στις εθνικές επιχειρήσεις να έχουν πρόσβαση σε τραπεζικά κεφάλαια. Αντίθετα, στη γαλλική ζώνη, οι τράπεζες συνεχίζουν να ευνοούν τους Ευρωπαίους πελάτες τους (Assidon 1995: 397).

12. Ανάμεσά τους και Έλληνες όπως οι Φωτίου, Σαράντης, Μικές στην Mbanga, Μαυρομάτης σε Nkongsamba και Penja, Ομηρίδης στην Penja, Γεωργιάδης στη Loum, Τζουβέλος σε Nkongsamba και Loum.

13. «Το εμπορικό κέντρο, όπως το λένε, θα ήταν καλύτερα να το ονόμαζαν το ελληνικό κέντρο. Σε όλους τους δρόμους, οι πινακίδες ακούγονταν ελληνικά: Καράμβολης, Δεσποτάκης, Παλλογάκης, Μαυρομάτης, Μιχαηλίδης, Σταμπερίδης, Νικητόπουλος ... Τα καταστήματά τους ήταν ισόγεια με βεράντες (...) πουλάγαν τα πάντα (...) και στις χαμηλότερες τιμές. Και εκεί ήταν που θα βρίσκατε τα καλύτερα προϊόντα. Σπάνια έβλεπες το αφεντικό παρά μόνο την εποχή που πουλιόταν το κακάο. (...) Οι αγρότες έρχονταν με τα φορτία τους και συγκεντρώνονταν μπροστά στο Λεβαντίνο. Και όσο περισσότεροι έρχονταν, τόσο πιο εύκολο ήταν για τον Παλλογάκη να μειώσει σταδιακά και ανεπαίσθητα την προσφορά του και να διαπράξει άλλες απάτες» (Mongo Béti, 1971: 18-19).

14. Από το 1980 η κατασκευή γέφυρας σμίκρυνε δραματικά τους χρόνους των μετακινήσεων.

15. Το αποικιακό σύστημα τους εξασφάλιζε άδειες εισαγωγής και πώλησης οινοπνευματωδών ποτών, άδειες ελεύθερης μετακίνησης σε οποιοδήποτε σημείο της χώρας πράγμα που ήταν δύσκολο για τους γηγενείς που για τις μετακινήσεις τους απαιτούνταν ειδική άδεια, άδεια αγοράς και εκμετάλλευσης γης κ.λπ.

16. «Οι Bamiléké διέθεταν παντοπωλεία, έκαναν εμπόριο ανταλλακτικών αυτοκινήτων, οικοδομικών υλικών, βενζινάδικα. Είναι εμπορικοί αντιπρόσωποι αυτοκινήτων, μοτοσυκλετών και ηλεκτρικών ειδών. Μερικοί απέκτησαν ζηλευτή θέση στην εισαγωγή μεταποιημένων προϊόντων, την συλλογή του καφέ και του κακάο, δίπλα στις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις (μαζί και τις ελληνικές) και συριο-λιβανέζικες» (Warnier 1993: 21).

17. Τη δεκαετία του 1970 βρισκόμαστε μπροστά σε μια «εμπορική επανάσταση» που ανατρέπει πολλά που θεωρούνταν δεδομένα στο χώρο του εμπορίου στο Καμερούν. Στις 91 επιχειρήσεις που ήλεγχαν Έλληνες στο Yaoundé το 1972 περίπου 53 πέρασαν σε χέρια γηγενών εκ των οποίων οι 42 σε χέρια Bamiléké (Akono Abina 2009: 131).

18. Σήμερα το λιανικό εμπόριο βρίσκεται στα χέρια Αφρικανών, αλλά και Κινέζων και Ινδο-Πακιστανών. Το εξαγωγικό εμπόριο ανήκει σχεδόν αποκλειστικά σε ντόπιες επιχειρήσεις με ισχυρές πολιτικές διασυνδέσεις. Η εκμετάλλευση των δασών μοιράζεται μεταξύ Γάλλων, Ιταλών, Ολλανδών, Λιβανέζων, Βέλγων, με την υψηλή εποπτεία του κράτους. Στον τομέα των μεταφορών κυριαρχούν ακόμα οι Λιβανέζοι.

Έλληνες και Λιβανέζοι έπαψαν να ασχολούνται με το λιανικό εμπόριο, διατηρούν όμως το ενδιαφέρον τους σε τομείς όπως η κγκκαλερία, το εισαγωγικό εμπόριο, τα πολυκαταστήματα. Τέλος, η παρουσία των Ευρωπαίων στους τομείς των εξαγωγικών αγροτικών προϊόντων έχει μειωθεί δραματικά, ήδη από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990 με την απελευθέρωση των αγορών.

19. Ανάμεσά τους και Έλληνες όπως οι Μαυρομάτης και Κρητικός.

20. Οι πόλεις του δικτύου επιρροής της Douala ήταν οι παράκτιες πόλεις Buéa, Limbé, Kribi και οι πόλεις Mbanga, Kumba, Penja, Loum, Nkongsamba στα δυτικά. Οι πόλεις του δικτύου επιρροής του Yaoundé ήταν οι κακαοπαραγωγές πόλεις του νότου (Ebolowa, Sangmélima) και του κέντρου (Mbalmayo, Saa, Obala, Bafia, Akonolinga).

21. Τα αρτοποιεία Selecte και Centrale βρίσκονται εκτός της περιμέτρου του εμπορικού κέντρου αλλά σε περιοχές που με την επέκταση της πόλης εντάσσονται στο κέντρο της πόλης (όχι πάνω από 10 λεπτά με τα πόδια).

22. Η χωροταξική επιλογή συνδέεται με τον ντόπιο συνεταιίρο που διατηρεί επιχειρηματική δραστηριότητα στην ίδια περιοχή. Το μερίδιο του Έλληνα συνεταιίρου στο αρτοποιείο εξαγοράστηκε το 2014 (σίμερα λειτουργεί ως υπεραγορά Santa Lucia).

23. Η υποτίμηση του 1994 μας επηρέασε πολύ αφού οι πρώτες ύλες μας είναι εισαγόμενες. Αυτοί που ωφελήθηκαν πολύ είναι οι εξαγωγείς. Η υποτίμηση χτύπησε πολύ τους ντόπιους αγρότες που καλλιεργούσαν εξαγωγίμα αγροτικά προϊόντα. Στην διεθνή αγορά οι τιμές έπεσαν πολύ και ο αγρότης έπαιρνε πολύ μικρή τιμή. Πολλές εταιρείες (ελληνικές, ευρωπαϊκές), εξαιτίας αυτού του γεγονότος έκλεισαν, ιδιαίτερα την περίοδο από το 2003 και μετά. Αντιμετωπίσαμε την κρίση με την ποιότητα του ψωμιού μας. Μετά από 1 χρόνο προσαρμοστήκαμε στα νέα δεδομένα. [Πληροφορίες Acropole].

24. Οι μεταπωλητές πουλάνε το ψωμί στην ίδια τιμή με το αρτοποιείο και παίρνουν μια επιστροφή της τάξης του 15% στο τέλος του μήνα (Acropole, Centrale, Calafatas 2007).

25. Στις 14/3/2008, κυβέρνηση και επιχειρηματίες (έμποροι σιταριού, παραγωγοί αλεύρων σίτου και παραγωγών), υπέγραψαν μια συμφωνία για συγκράτηση των τιμών πρώτων υλών και ψωμιού στον τελικό καταναλωτή. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Έλληνα αρτοποιού Δ.Π. (Takis) στη συνεδρίαση της ομοσπονδίας με τον Υπουργό, πλούσιος Λιβανέζος έμπορος σιταριού με μερικές χιλιάδες τόνους σε κοντέινερ έξω από το λιμάνι της Douala (και υψηλό stock σε γειτονική χώρα), πίεξε την κυβέρνηση για δωρεάν εκτελωνισμό ώστε να ωφεληθεί παρά την μείωση της τιμής των αλεύρων στην εγχώρια αγορά μετά την κρατική παρέμβαση.

26. Η στρατηγική μας βασίζεται στις αρχές Service, Rapidité, Qualité, Propreté (Εξυπηρέτηση, ταχύτητα, ποιότητα, καθαριότητα).

Βιβλιογραφία

- Akono Abina, M - F. (2009) *Présence et activités des Grecs au Cameroun : le cas de la ville de Yaoundé*, Mastère en Histoire, Université de Yaoundé I.
- Akono Abina, M - F. (2019) *L'entrepreneuriat grec au Cameroun français (1920-1960) : logiques et pratiques dans le commerce de pain et des boissons alcooliques à Yaoundé* (in) *Intel'actuel : revue de lettres et sciences humaines*, no 18, pp. 93-128.

- Assidon, E. (1995) Une spécificité des marchés africains : L'héritage du commerce captif, in S. Ellis & Y - A. Fauré (dir.) *Entreprises et entrepreneurs africains*, éditions Karthala – ORSTOM, pp.187 – 194.
- Baron, C. (2004) De la « ville marché » à la « ville hybride » (in Dulucq S. – Soubias P. (éds) *L'espace et ses représentations en Afrique*, éditions Karthala, pp. 95-117.
- Baumanova, M., Smejda, L., & Rütther, H. (2019). Pre-Colonial Origins of Urban Spaces in the West African Sahel : Street Networks, Trade, and Spatial Plurality. *Journal of Urban History*, 45(3), 500–516.
- Bigon, L. (2009) Urban planning, colonial doctrines and street naming in French Dakar and British Lagos, c. 1850-1930, in *Urban History*, 36, 3, pp. 426-448.
- Bopda, A. (2003) *Yaoundé et le défi camerounais de l'intégration*, éditions CNRS.
- Bopda, A. (2007). Yaoundé ou la ville aux « quartiers oubliés » in Jean-Yves Authier (éd.) *Le quartier*, Paris : La Découverte, pp. 105-115.
- Champaud, J. (1983) *Villes et campagnes du Cameroun de l'Ouest*, éditions de l'ORSTOM.
- Clignet, R. & Jordan, F. (1971) Urbanization and social differentiation in Africa: a comparative analysis of the ecological structures of Douala and Yaoundé, *Cahier Etudes Africaines*, no 42, vol. XI, pp. 261-297.
- Coquery-Vidrovitch, C. (1985) *Afrique Noire, Permanences et Ruptures*, Éditions L'Harmattan.
- Coquery-Vidrovitch, C. (1988) Villes coloniales et histoire des Africains. In : *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, n°20, pp. 49-73.
- Cooper, F. (2008) *L'Afrique depuis 1940*, éditions Payot (original édition 2002).
- Dresch, J. (1950) Villes d'Afrique Occidentale, in *Cahiers d'outre-mer*, no 11, pp.200-230.
- Durang, X. (2006) La ville en Afrique est une création coloniale, in G. Courade (dir.) *L'Afrique des idées reçues*, éditions Belin, pp. 185-190.
- Fourchard, L. (2004). L'histoire urbaine en Afrique : une perspective ouest-africaine, *Histoire urbaine*, 1, n° 9, pp. 129-144.
- Franqueville, A. (1984) *Yaoundé, construire une capitale*, Paris, éditions de l'ORSTOM.
- Franqueville, A. (1987) *Une Afrique entre village et la ville*, éditions de l'ORSTOM.
- Gouellain, R. (1975) Douala, ville et histoire, Institut d'ethnologie, Paris.
- Hugon, P. (1968) Analyse du sous-développement en Afrique Noire, l'exemple de l'économie du Cameroun, éditions PUF.
- Fodouop, K. – Bopda, A. (2000) *Un demi-siècle de recherche urbaine au Cameroun*, Presses Universitaires de Yaoundé.
- Mainet, G. (1985) Douala, croissance et servitudes, Éditions L'Harmattan.
- Μαρκάκης, Ι. (1998) *Έλληνες στην Μαύρη Αφρική 1890-1990*, εκδόσεις Τροχαλία.
- M'Bokolo, E. (2004) *Afrique Noire : Histoire et civilisations, du 19e siècle à nos jours*, éditions Hatier – AUF.
- Métaxidès, N. (2010) *La diaspora hellénique en Afrique noire : esprit d'entreprise, culture et développement des Grecs au Cameroun*, thèse de Doctorat, Université Bordeaux III.
- Mongo Beti, (1971) *Ville Cruelle*, Editions Présence Africaine.
- Njeuma, M. Z. (dir.) (1989) *Histoire du Cameroun 19e s. – début 20e s.*, Éditions L'Harmattan.
- Njoh, A. (2008) Colonial philosophies, urban space, and racial segregation in British and French Colonial Africa, in *Journal of Black Studies*, vol. 38, no 4, pp. 579-599.
- Οικονόμου, Λ. (2021) *Πόλεις, δίκτυα, τοπικότητες*, εκδόσεις Ε.Α.Π.
- O'Connor, A. (1983) *The African city*, London, Hutchinson Publishers.
- ONU/Habitat (2004) *Profil urbain de Yaoundé*, Programme des Nations Unies Pour les Établissements Humains, Nairobi, Kenya.
- Rosny, E. (de) (1981) *Les yeux de ma chèvre*, éditions Plon.
- Vincent, M. (1984) Urbanisation et développement au Cameroun. In : *Tiers-Monde*, tome 25, n°98, pp. 427-436.
- Warnier, J-P. (1993) *L'esprit d'entreprise au Cameroun*, Paris, Karthala.